

Գ. ՔԱՇԵՆ - ԳՅՈՒՂԱՏԵՂ

Գյուղատեղիի այս ավերակները գտնվում են Յարփուզլու գյուղից արևմուտք, 3-4 կիլոմետր հեռու, բայց նրա հանդի մեջ, Կարճաղլուր գյուղի հանդի սահմանի մոտ, գետակի ձախ ափին, Տեղացիները կոչում են «Կարմիր խրթեք», որի ավերակների մեծ մասն արդեն մաքրված է և տեղն արտերի վերածված։ Պահպանվել են անտաշ քարերով շինված եկեղեցու հիմնապատերը՝ մեջը երկու կանգնած խաչքարեր և անմիջական շրջապատում՝ մի քանի տների ավերակներ, խաչքարեր ու գերեզմանաքարեր՝ եկեղեցու մոտ։

Եկեղեցու մեջ կանգնած մի գեղաքանդակ խաչքարի թիկունքի մեծ և բովանդակալից արձանագրության մեջ պահպանվել է գյուղի հին անունը՝ Գթաշեն (1513)։

Գթաշեն անունով գյուղ չկա Օրբելյանի ցուցակում։ Ալիշանը նշում է, որ Վենետիկում պահվող պատմագրի ձեռագրերից ոչ մեկում չկա¹, սակայն Շահխաթունյանցը իր մեջ բերած Սոթք գավառի ցուցակում նշում է Գթաշեն գյուղը²։

Մեզ թվում է, որ Շահխաթունյանցը ցուցակի վերջում մի քանի գյուղերի անունները լրացրել է, առնելով այլ աղբյուրներից և ոչ թե Օրբելյանի որևէ ձեռագրի ցուցակից, մանավանդ որ Շահխաթունյանցի ցուցակում Գթաշենին անմիջապես հաջորդում է 'Իլիդարդաշ տեղանունը, որը նախ՝ Սոթք գավառի մեջ չէ, և, ապա, իր թուրքական ծագումով՝ չէր կարող լինել Սա. Օրբելյանի ցուցակում։

Շահխաթունյանցի աղբյուրն այս դեպքում եղել են Ստ. Օրբելյանի Պատմության մի քանի ձեռագրերը։ Հատկապես Տաթևի վանքում գրված օրինակներում Գյոթուկի գեր է կատարել մի օրինակ, ուր գետեղված է եղել Գեղարքունիի մելիքների և տանուտերերի հայտնի «ուխտագիրն» (ըստ նույն Շահխաթունյանցի բնորոշման), որը տվել են Տաթևի վանքին, որպես հաստատություն՝ Գեղարքունի գավառը այդ վանքի վիճակ լինելուն, 1513թ. Շահխաթունյանցն այդ «ուխտագիրն» ամբողջությամբ դրել է իր գրքում, որի տակ, ի շարս ալլոց, ստորագրել է նաև Թարխան Գիթաշինեցին, այն էլ Էհիե Դելադարդաշլանից անմիջապես հետո³։

Այսպիսով Գիթաշեն տեղանվան ամենահին հիշատակությունը վերաբերում է 1513 թ. մեր արձանագրությունը թվական չունի, բայց այն խաչքարը, որի թիկունքին գրված է, իր քանդակների ոճով հենց այդ ժամանակներին է վերաբերում։ Ավերակների մեջ եղած հուշարձանների մեծ մասը թվագրված են արձանագրության մոտիկ ժամանակներով, «Ուխտագրի» մեջ Գիթաշենի փոխարեն արձանագրության մեջ Գթաշեն ձևը առարկության տեղիք տալ չի կարող հարկավ։

Անհրաժեշտ է մի ուղղում. Ե. Լալայանը հրատարակել է այս արձանագրությունը, բայց նախ՝ սխալմամբ տեղադրել է վերին Գյուլաղրան գյուղատեղում, որին նույնպես սխալմամբ «Կարմիր խարապա» անունն է տվել, ապա՝ արձանագրությունը սխալ վերծանելով՝ աղավաղել է նրա թե ընդհանուր բովանդակությունը և թե, մանավանդ, Գթաշեն տեղանունը։ Մեզ հետաքրքրող մասը Լալայանը վերծանել է այսպես. «...սարքնդահանայ արևի սարին ջուրն Դադան գթայ շինոյ...»⁴։ Բացի ընդհանուր իմաստից զուրկ լինելուց, այս բառերի շարքի մեջ գյուղանունը դարձել է Դադան. իրականում այս մասն այսպես է՝ «Սարդահանայ պոի սարին ջուրն ի դաշտն Գթայշինոյ...»։

Այս գյուղատեղից մեր ժողովածուում ամփոփված են 15 արձանագրություն, որոնցից միայն երկուսն են հրատարակված եղել։

¹ «Ուխտագիր», 64։

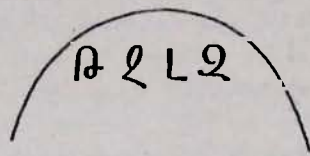
² Շահխաթունյանց, II, 201։

³ Անդ, էջ 258, Ալիշան, Սխական, էջ 34։

⁴ «Աղբ. հանդ.», XIX, 7։

1234. ԽԱԶՔԱՐԵՐ, 7 հաա. գեղաքանդակ, կանդնած են մի շարքով, իրար կից, ավերակ եկեղեցու արևմտյան պատին մոտ, զուգահեռ նրան.

Ա. ՀՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆԻ խորանի վերին մասում, միայն թվականը, 1 տող.

ԹՎ. :ՋԼԳ: (1487):

1235. Բ. ԿԻՑ ՆԱԽՈՐԴԻՆ ՀԱՐԱՎԻՑ, խորանի վերին մասի մոտ, արտաքուստ, միայն թվականը.

ԹՎ. :ՋԿԵ: (1516):

1236. Դ. ԿԻՑ ՆԱԽՈՐԴԻՆ ՀԱՐԱՎԻՑ, ճակատին ուղղված տառերով 1 տող.

ԹՎԻՆ ՋԿ

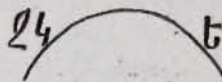
ԹՎ. :ՋԿ: (1511):

1237. Դ. ԿԻՑ ՆԱԽՈՐԴԻՆ ՀԱՐԱՎԻՑ, խորանի վերին մասի մոտ, արտաքուստ, 1 տող.

ԹՎ. :ՋԿ: (1511):

1238. Ե. ԿԻՑ ՆԱԽՈՐԴԻՆ ՀԱՐԱՎԻՑ, խորանի վերին մասի մոտ 1 տող.

:ՋԿԵ: (1516):

1239. Ջ. ԿԻՑ ՆԱԽՈՐԴԻՆ ՀԱՐԱՎԻՑ, ճակատին և խորանի գլխին 3 տող.

ԵՍՏՐՄԱՆՎԷԼԿԱՆԿԵՑԻՒՉՍԻ ԵՍ ՏՐՄԱՆՎԷԼ ԿԱՆԿԱՆԵՑԻ ԽԱՋԱՍԻ
ՓՐԿՈՒԹՅՈՒՆ ԶԱՐԻՄՊԵԽԱՆԻՆ Ի ՓՐԿՈՒԹ. ՀԱՅԿԱՅ ԶԱՐԻ ԻՄ ՊԵ-
ԹՎ ՋԿԵ ԽԱՆԻՆ: ԹՎ. :ՋԿԵ: (1518):

Ծանոթ. Խաչքարերը գեղաքանդակ և նույն ոճի են, նաև մի վարպետի ձեռքի գործ:
1240. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, ապակի, գտնվում է ավերակ եկեղեցու մոտ, երեսին
5 տող.

ԱՅՍԷՅ
ՆԳԻՍՏ
ՂԱԱՄ
ԻՆԹՎ
ՋԻԵ

ԱՅՍ Ե ՀԱՆԳԻՍՏ ՂԱԼԱՄԻՆ
ԹՎ. :ՋԽԵ: (1496):

1241. ԽԱԶԲԱՐ, մեծ, գեղաքանդակ, ճակտոնով, ուր քանդակված են սըլ-
րապատկերներ. կանգնած է ավերակ եկեղեցու մեջ, ճակատին, թիկունքին և
հարավային կողին 24 սող.

ՏՐ ԳԱԻԻԹ

ՏՐ ԳԱԻԻԹ

ԱՎՄԵՔ ԴԱԻ
ԻՌԵՐԵՅՍ: Ե:
ՈՐԴԻՔՍ: ՍԱԼԼԹԱ
ՂՈՒԼԻՆԵՂԻՂԻՍՈՐ
ՆՂԱԼԱԻՆ: ՈՐԵՆԲ
ԾՆՈՒՆԴՍԱՐՈՒԱՄԻՐ
ՃԱՆԻՆՈՒԲԱԶՈՒՄԶՆ
ԻԵԻՅՆԱԻԲԵՐԵԼՍԱ
ՐԴԱՅՆԱՊՈԻՍԱՐԻՆ
ՋՈՒՐՆԻԴԱՆՏԵԳՈՒՅ
ՂԻՆՈՅՂԻՆԵԱՅ: Բ: ՉԱ
ՂԱՅՆ ԵՌՈՂՅ ԱՐԵՆ
ԻՔԻԻՐ ԵՆԸՆԴՈՅ

ԴԱԻԻ
ԴԵՐԵՅ
ԿՆԿԵ
ՅԱՔԻ
ԱՋԵՐ
ՍԲՍԵ
ԻԱԻՍ
ԱՐ

Թիկունքին՝

ԱՍՏՈՒԾՈՎ ՄԵՔ ԴԱԻԻԹ ԷՐԷՅՍ, :Ե: (5)|
ՈՐԴԻՔՍ, ՍԱԼԼԹԱՆ|ՂՈՒԼԻՆ, ԵՂԻՇԻՍ՝
ԹՈՒՆ՝ ԳԱՂԱՄԻՆ, ՈՐ ԵՆՔ| ԾՆՈՒՆԴ
ՍԱՐՈՒ ԱՄԻՐ|ՃԱՆԻՆ, ՈՐ ԲԱԶՈՒՄ ՋԱՆԻՇԻ
ԵԻ ՀՆԱՐԻԻՔ ԲԵՐԵԼԱՂ, ՍԱՐԴԱՀՆԱՅ
ՊՈԻ ՍԱՐԻՆ| ՋՈՒՐՆ Ի ԴԱՇՏՆ ԳԹԱՅ|ՇԻ-
ՆՈՅ. ՇԵՆԵԱՅ :Բ: (2) ՋԱՂԱՅՆ, ԵԹՈՂ
ՀԱՐԵՆ|ԻՔ ԻԻՐ ԾՆԸՆԵՈՅ:

Հարավային կողին՝

ԴԱԻԻԹ ԷՐԷՅ| ԿԼԱՅԿԼՆԵ|ՅԱՔ ԽԱԶԵՐ|Ս
ԲԱՐԵ| ԽԱԻՍ| ՄԵՐ:

Ծանոթ. ԵՂԻՇԻՍ գրված է ԵՂԻՇԻՍ: Թվական չունի, սակայն խաչքարի ոճը նախն է
նախորդների հետ: Համարում ենք XV դարի վերջի կամ XVI-ի սկզբի գործ: մանավանդ որ
ալոտեղի հուշարձանների մեծ մասն ալդ ժամանակներին է վերաբերում:

Հրատ. Լալայան, XIX, 7. ղեկողված է վերին ժողադրանի նկարազրույթիան
միջև, սխալաշատ:

1242. ԽԱԶԲԱՐ, մեծ, գեղաքանդակ, կանգնած է ավերակ եկեղեցու մեջ,
նախորդին կից հյուսիսից. քիվին 1 սող.

ԱԾՈՂՈՐՄԻ ՍԱԼԼԹԱՆՂՈՒԼԻՆ

ԱՐ. ՈՂՈՐՄԻ ՍԱԼԼԹԱՆՂՈՒԼԻՆ:

Ծանոթ. Նախորդի հետ միաժամանակ կանգնեցրել է Դավիթ Երեցը:

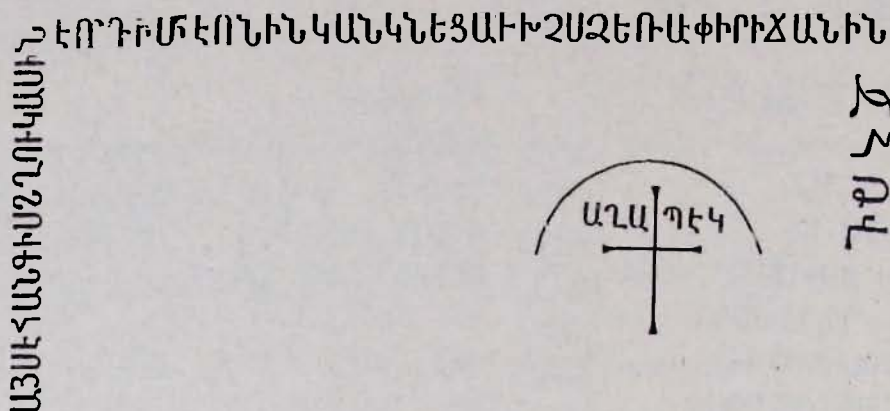
Հրատ. Լալայան, XIX, 7.

1243. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, մեծ, սափակ, երեսին 5 սող.

ԱՅՍԵՏ
ԱՊԱՆԲ
ԱԶԻՆԿՈՂԱ
ԿԻՅՄԻՐԶԻՆ
ԹՈՒՃԻ

ԱՅՍ Է ՏԱՊԱՆ ԲԱՃԻՆ, ԿՈՂԱԿԻՑ ՄԻՐԶԻՆ.
ԹՎ. :ԹՃԻ: (1671):

1244. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, մեծ, օրորոցաձև ստորին մասում, վերևում թամբաձև. հարավային կողին չորս սրանկյուն խորաններ: Ա. ձիավոր՝ ձեռին գավազան, Բ. երկլարանի սազ նվագող, Գ. գավ և բլիթ. Գ. մկրատ, ցրցամ տալու կեռ գործիք, երկար փայտ և կոճակ. շրջանակներին 3 տող.

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ԳՆԻԿԱՍԻՆ, Է ՈՐԴԻ ՍԻՄԵՆՆԻՆ, ԿԱՆԿՆԵՑԱԻ ԽԱՂՁՍ

ՁԵՌԱԻ ՓԻՐԻՃԱՆԻՆ. :ՁԷ: ԹՎ. (1521): ԱՂԱՊԵԿ:

Մանոք. Վերջին ԱՂԱՊԵԿ անունը գրված է հյուսիսային կողի մի խորանի մեջ. հավանաբար կազմողի ստորագրությունն է:

1245. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, վերևում թամբաձև, հյուսիսային կողը երկու շարքի բաժանված. վերևում 4 խորաններ, 3-ի մեջ խաչեր, իսկ վերջինի կենտրոնում դավ ու բլիթ. երկու կող երկին երկլարանի սազ և սրինգ: Ստորին շարքում հեծյալ, որը նիզակով հարվածում է ձիու ոտներին տակ գալարված վիշապին, դիմացը եղ և ապա մի այլ գազան. բաժանարար դոսու և արևմտյան ճակատին արձանագրությունն է, իսկ գազանից ներքև թվականը.

ՊԵՍՐՈՍՈՐԴԻԱԹԱՆԻՍԻԿԱՆԳՆԵՑԻՉ ՍԱՊԱՍՍԵՂ
ԲՐ...3...Ի...ԱՅ
ԻՆԱՂԱԻԹ...

ԶՎՃ
ՁԲ

ՊԵՏՐՈՍ, ՈՐԴԻ ԱԹԱՆԻՍԻ ԿԱՆԳՆԵՑԻ ՁՍԱՊԱՆՍ ԻՄ ԵՂԲԱԻՅՐ

. ԹՎ. :ՁԶԲ: (1533):

1246. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, վերևում թամբաձև, հարավային կողին որսորդ, ձեռքերին նետ ու աղեղ և հրացան, դոստիում դաշույն, առջևում երեք փախչող այծյամներ. արևելյան ճակատին 3 տող.

ԱՍՍԷ
ՀԱԳԻՍ
ՂԴԱԻ
ԹԻՆ

ԱՅՍ Է ՀԱՆԳԻՍՏ ԴԱԻԹԻՆ:

Մանոք. Համարում ենք XVI դարի:

1247. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, մեծ, բարձր, վերը եռաստիճան նեղացրած, հարավային կողմից նորս խորան, առաջինի մեջ հեծյալ՝ ձեռքին գուրգ. երկրորդի մեջ՝ գավ և հաց. երրորդի մեջ մի մարդ, ձեռքերը կանթած. չորրորդի մեջ՝ արոր, ակներով և մեկ լուծով, առանց անասունների, դիմացը դաշույն և հրացան. խորաններից վեր և արևելյան ճակատին.

ԵՐԴՍԱՌՈՒԻԱՆԻՆԵԻՄԱՆԱՋԻՆԱՆ ԽԱՀԱԲ
 Բ Վ Ռ Ն Դ ԽԱՀՅՈԳ
 ՈՅՆԵԼԻԽ ՆԱԵՋՕ
 ԲՆՄԱԻ ԱՆԻՆ

ԱՅՍ Է ՀԱՆԿԻՍՏ ԷԼԻԽԱՆԻՆ, Է ՈՐԴԻ ՍԱՐՈՒԽԱՆԻՆ ԵՒ ՄԱՐՆ ՄԱՐԻԱՆԻՆ:
 ԽԱԶԼՍ, ԲԱՐԵԼԽԱԼՍ, ՀՈԴՈՅՆ ԷԼԻԽԱՆԻՆ ԵՒ ՄՕՐՆ ՄԱՐԻԱՆԻՆ:
 ԹՎ. ՌԳԴ. (1645):

1248. ՏԱՊԱՆԱՔԱՐ, օրորոցածև, փոքր, արևելյան ճակատին 5 տող.

ԱԾՈՂ
 ՈՐՄԻ
 ԱՂԱՂ
 ՃԱՆԻ
 Ն Թ

ԱԾ. ՈՂՈՐՄԻՄ ԱՂԱՅՃԱՆԻՆ Թ :

ԿԱՐՃԱՂԲՅՈՒՐ (ԱՆՑՅԱԼՈՒՄ ԳՅՈԴԱԿ ԲՈՒԼԱՂ)

Գլուղի հին անունն անհայտ է: Այն հարավից եզերված է բարձրադիր և ընդարձակ լեռնադաշտով, որն ակոսված է հեղեղատներից առաջացած ձորակներով և բլուրներով: Ամենամեծ բլուրը գտնվում է գլուղի գլխին, որի վրա մնում են մի հին ամրոցի պարիսպները: Սրա արևմտյան ստորոտում կան երկու կիսաժալռափոր և կիսագետնափոր մատուռներ՝ իրար կից: Արանք ունեն քարե դռներ, որոնց պատճառով թե՛ մատուռները և թե՛ վալը կոչվում են «Դաշ կափու» (Դարե դուռ): Շրջապատում, ընդարձակ տարածություն վրա հնում եղել է գլուղ, որից տեղ-տեղ մնացել են տների և եկեղեցիների հիմնապատեր, գերեզմանոցների մնացորդներ և առանձնապես խաչքարեր ու տապանաքարեր:

Նշված մատուռներից մեկը կոչվում է ս. Աստվածածին. հնում եղել է մեծ սալքարերով ծածկված, որի թափված մասերը հետագայում փոխարինվել են փայտե գերաններով. պատերը ևս մասամբ կազմված են խաչքարերով, որոնցից մեկի վրա կա լժԳ. թվականը (Ք 1249):

Մյուս մատուռը կոչվում է ս. Սարգիս, հատակը սալածածկ է, քարե դուռը կոտրված և ընկած է տեղում: Հարավային և արևելյան պատերը կազմված են խաչքարերով, որոնց մի քանիսը X դարի են, թվականներ ունեն երեքը՝ ՆՆԻ, ՆՂԹ, և ՉԾԱ: Մատուռների առաջ ընդարձակ բակ է, ուր մնում են մի քանի տապանաքարեր, ամենահինը՝ 1666 թվականով:

Արձանագրություն ունեցող մյուս հուշարձանները ցրված են ավերակների տարբեր մասերում:

Այս գլուղատեղից մեր ժողովածուում ամփոփված են 24 արձանագրություն, որոնցից միայն երեքն են հրատարակված եղել Պախկինում: